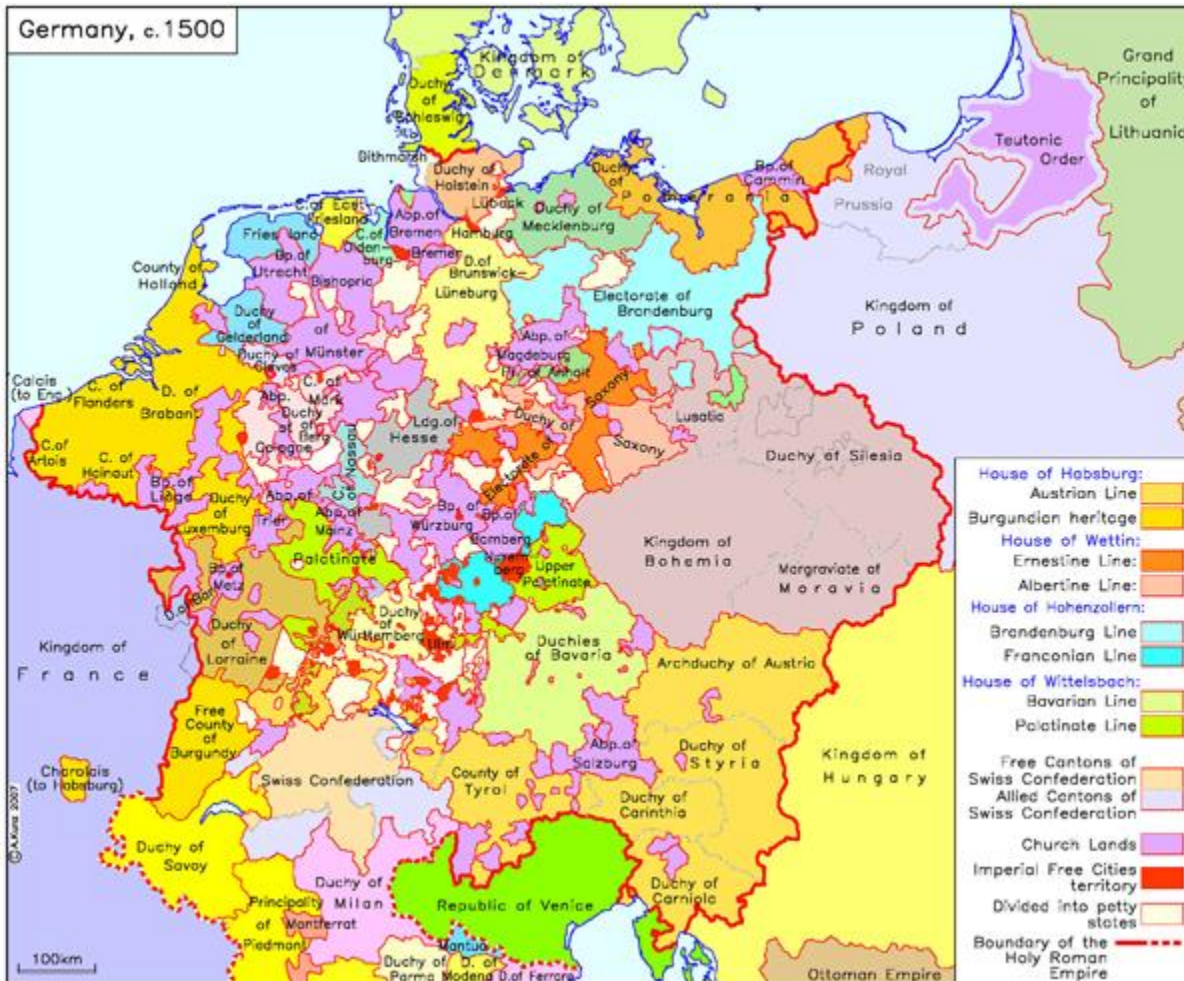

Germany in 1500

Extreme fragmentation

300 separate states, including
65 Free Imperial Cities
(Reichstadt)

plus
2,000 Free Imperial Knights
(Reichsritter)

Elected Emperor (weak ruler)

Golden Bull of 1356
15th C. manuscript

German Emperor
and seven electors

Archbishops of
Mainz, Cologne, Trier

King of Bohemia
Margrave of Brandenburg
Count Palatine of the Rhine
Duke of Saxony

(Saxony later divided into
Ducal Saxony & Electoral Saxony)

Das heilig römisch reich

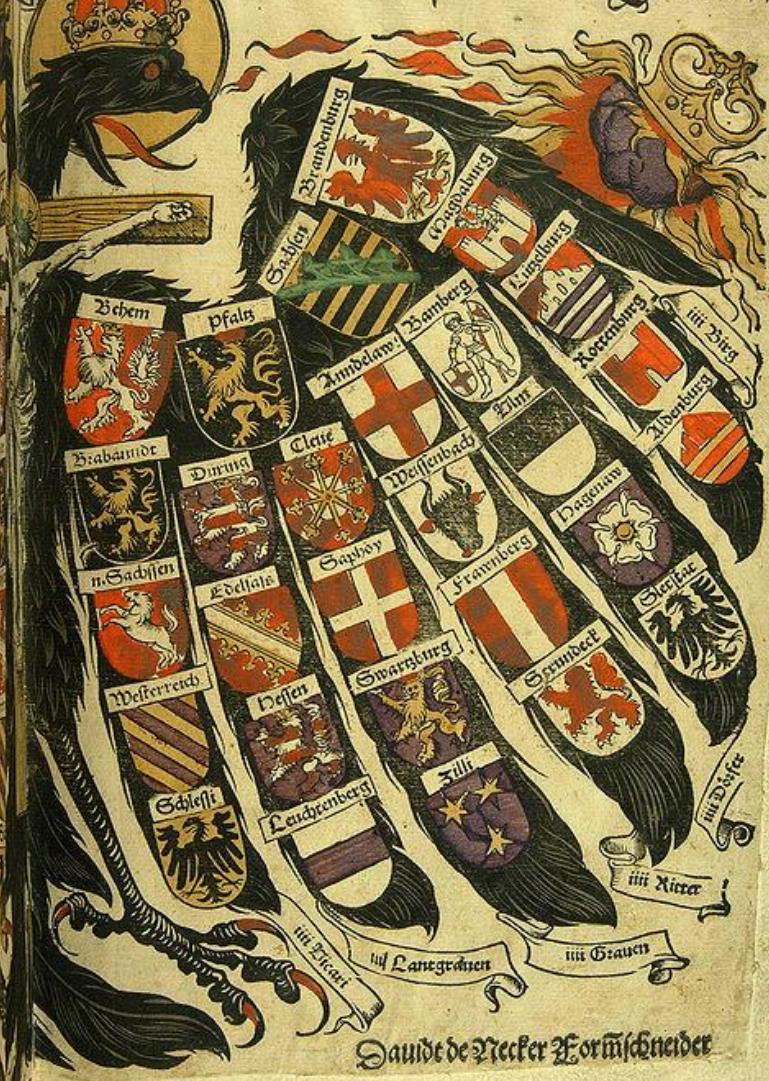
880 83

Gedruckt zu Augspurg durch

Just. III. 1513

mit sampt seinen gelidern.

Dauid de Necker Formschneider

Double-headed Hapsburg eagle with coats of arms of individual states, symbol of the Holy Roman Empire (painting from 1510)

Maximilian I
Emperor 1493-
1519

Grandfather of
Charles V

Painting by
Albrecht
Durer 1518

Famous for
arranging
strategic dynastic
marriages

Charles V Hapsburg

King Carlos I of Spain

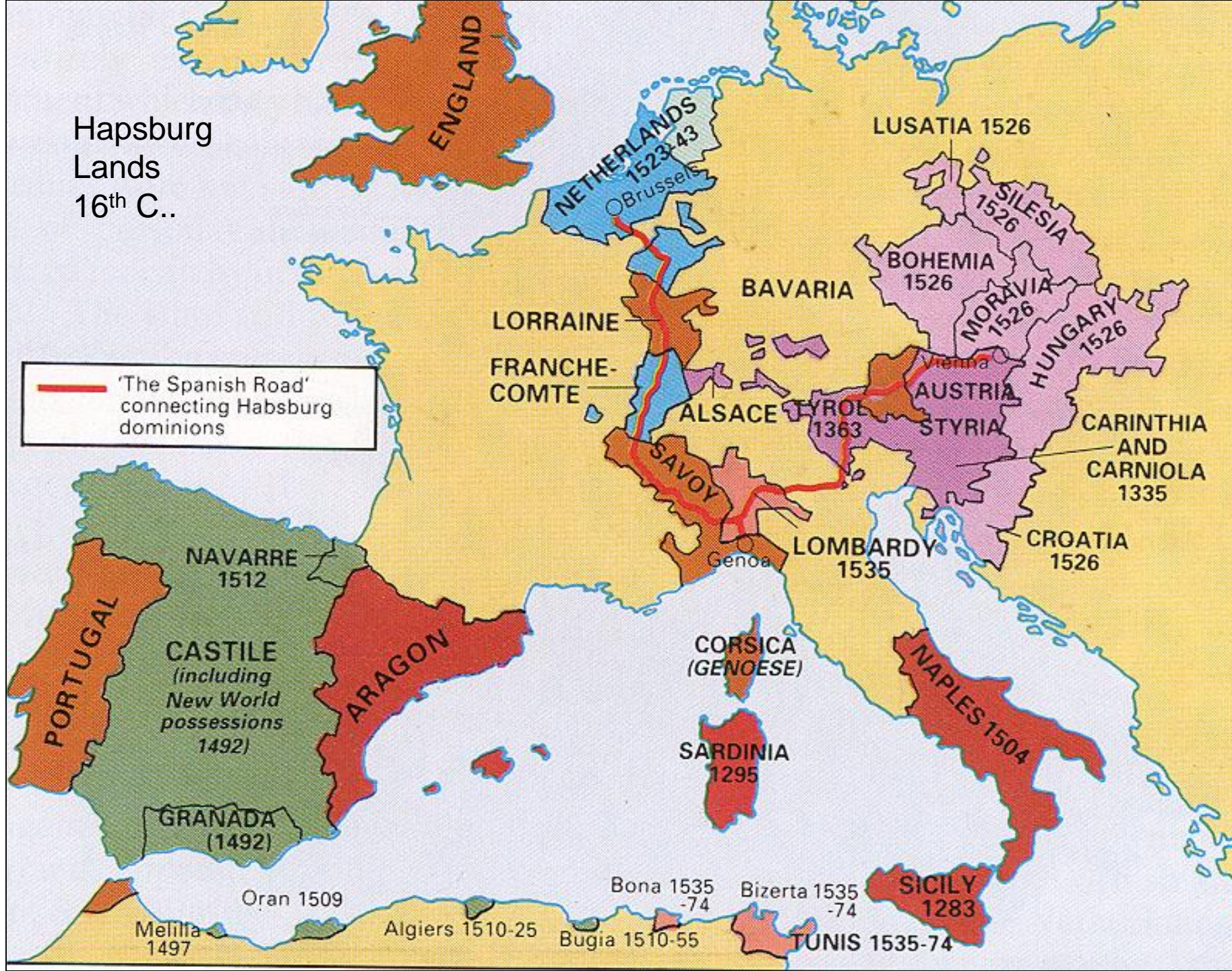
1519 elected German Emperor

Successor to his grandfather
Maximilian

Habsburg
Lands
16th C..

Charles V
illuminated
manuscript

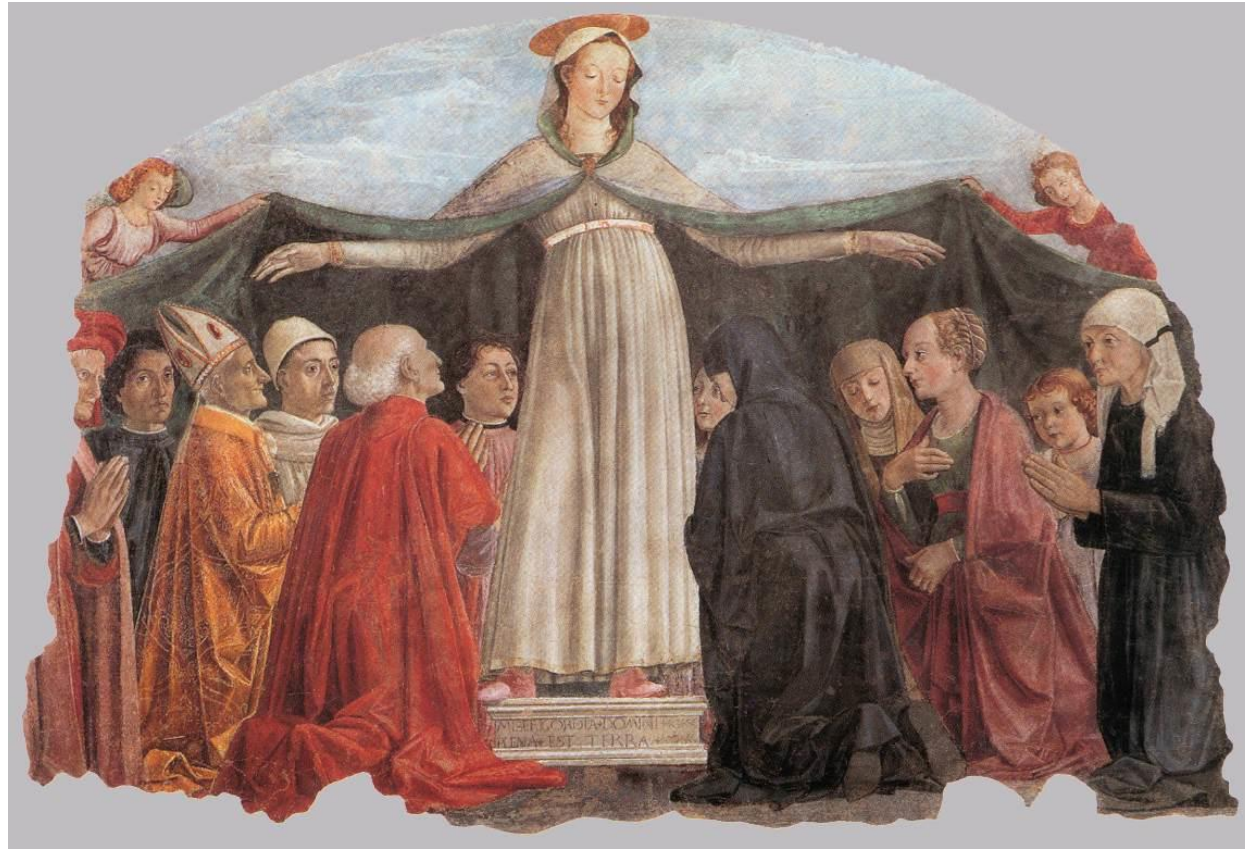

St.
Christopher

Madonna of Mercy Ghirlandaio 1472

The Beautiful
Virgin of
Regensburg

Miracle working
woodcut image

1519

Albrecht Altdorfer

Pilgrimage to the
Madonna of Regensburg

1520

Michael Ostendorfer

• In Regensburg decessit ex causa multitudine in illa ecclesia. Quod si sciretis. In Regensburg decessit ex causa multitudine in illa ecclesia. Quod si sciretis. In Regensburg decessit ex causa multitudine in illa ecclesia. Quod si sciretis.

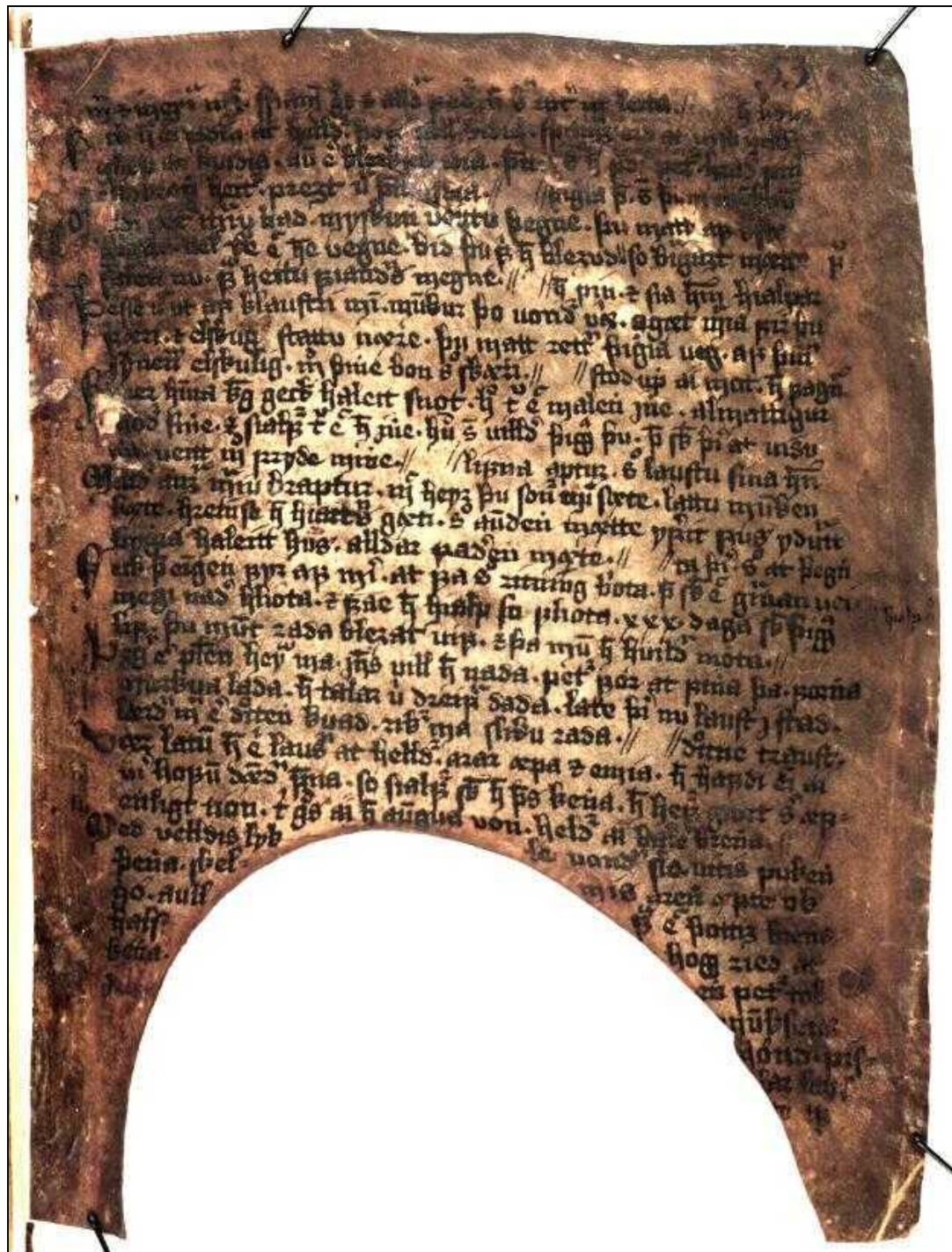
• In Regensburg decessit ex causa multitudine in illa ecclesia. Quod si sciretis. In Regensburg decessit ex causa multitudine in illa ecclesia. Quod si sciretis.

Early
medieval
Icelandic
manuscript
on animal skin

Davp s dubu / & e wo nunt
hū fū pō ē lopad w allō
ā hō emgill / m allō
gude s post hū s pa
zdu hū kward s uat / hō w
ill nam glopt vū post / ā t
xv. mīna s pax dī hūa eā
s fid apt s hū v ad / eā allō
fū s ā gud trudo s f v jnā
hū hōu fmgat / e faw jn w
ghug / s dī dī tū dū boent / hū
eā hū hō f p m vā vā emel
o dī g p hū g dī / hō g alluz
mz jn fū hūā / s ē gylt vā

ā w par hū s pō g s fū /
te wā mā ā pō t hū stān
hū w ap mē / s d mīlar sem
wll gāl / ten / hū augu hūp
w fūm fūā ap gloā dā jne
w hū pūst / eā s bñ stān
wā nāpō s mūm / eā tūga
hū w fūo lō gāt hū vāp dī
w hūā s hūā / hū hāp nā
wā wā j mūn / s / eā fū hāp
w hūā p / hū hū hāp fū eā d
hūā / s v gīō dī / eā dūā m
hū wā allā / m / hūā s tōpūnā
hūā / s w p hū hūā / dī

17

3) v hū mī hūg / eā hūā

hūā hūā / dūā hūā d

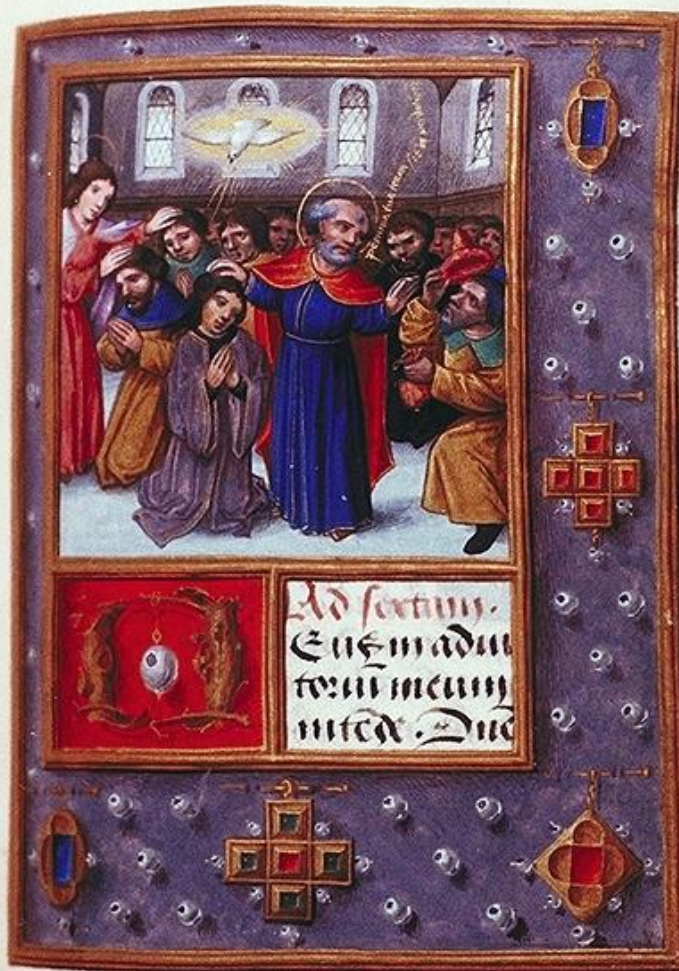

Illuminated
manuscript

depicting
the Pentecost

Descent of the
Holy Spirit to
Apostles 40
days after
Easter

1400

Illuminated
Brevarium

(priest's
prayer book)

1403

Illuminated
manuscript
Elogium

Visconti
family, Milan

San Marco library, Florence 1441 built by Cosimo de' Medici

1441 San Marco Library in Florence (endowed by Cosimo de' Medici)

San Marco
Florence

Illuminated
choir mss

1450

Manuscript
of Livy's
History of
Roman Republic

Florence

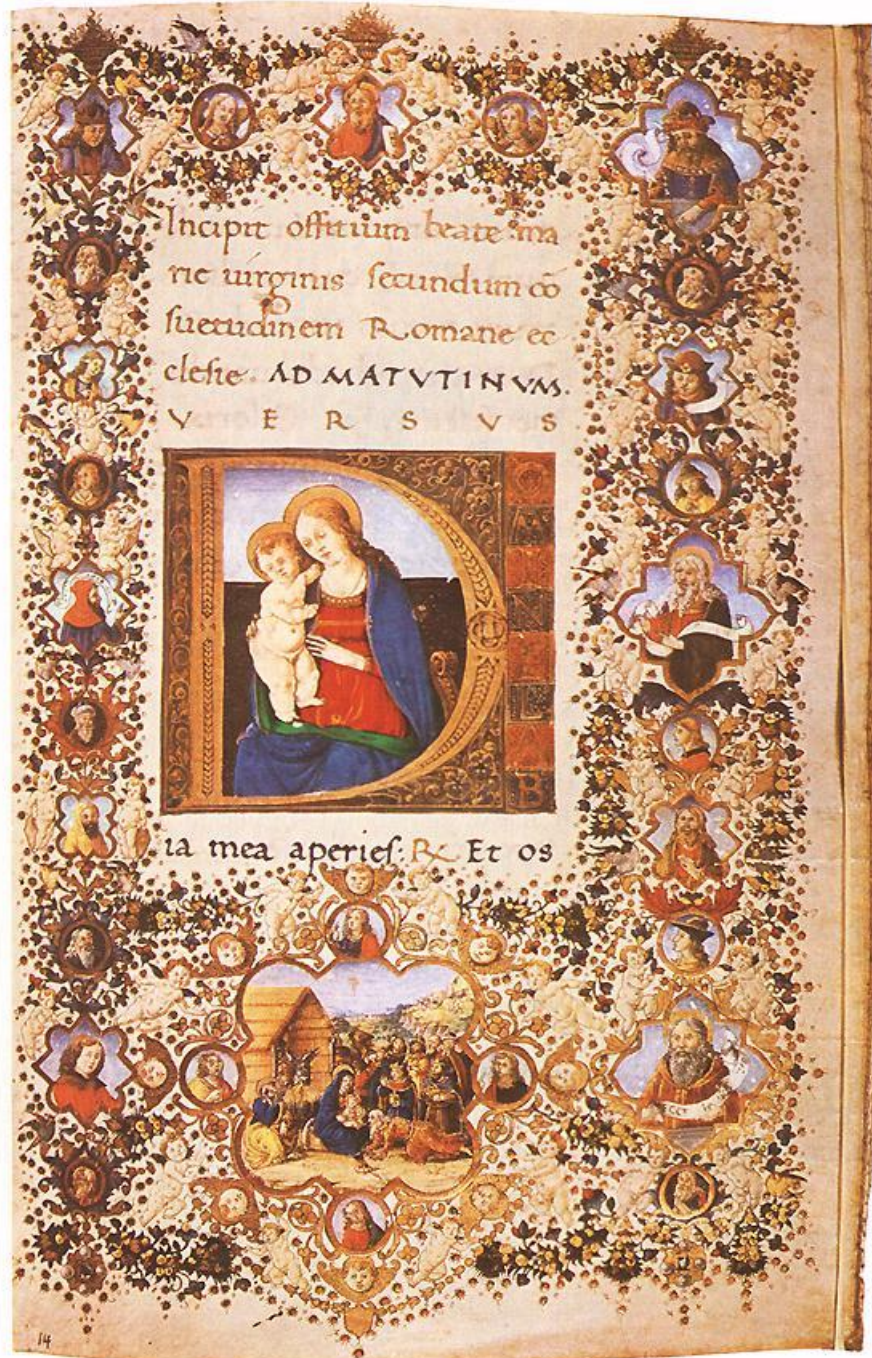

1450

Book of
Hours

for

Lorenzo
de' Medici

1477
Inauguration
of Platina
(kneeling)
as Vatican
librarian

Sixtus IV
(seated)

with four
nephews
(standing)

Melozzo da
Forlì, painter

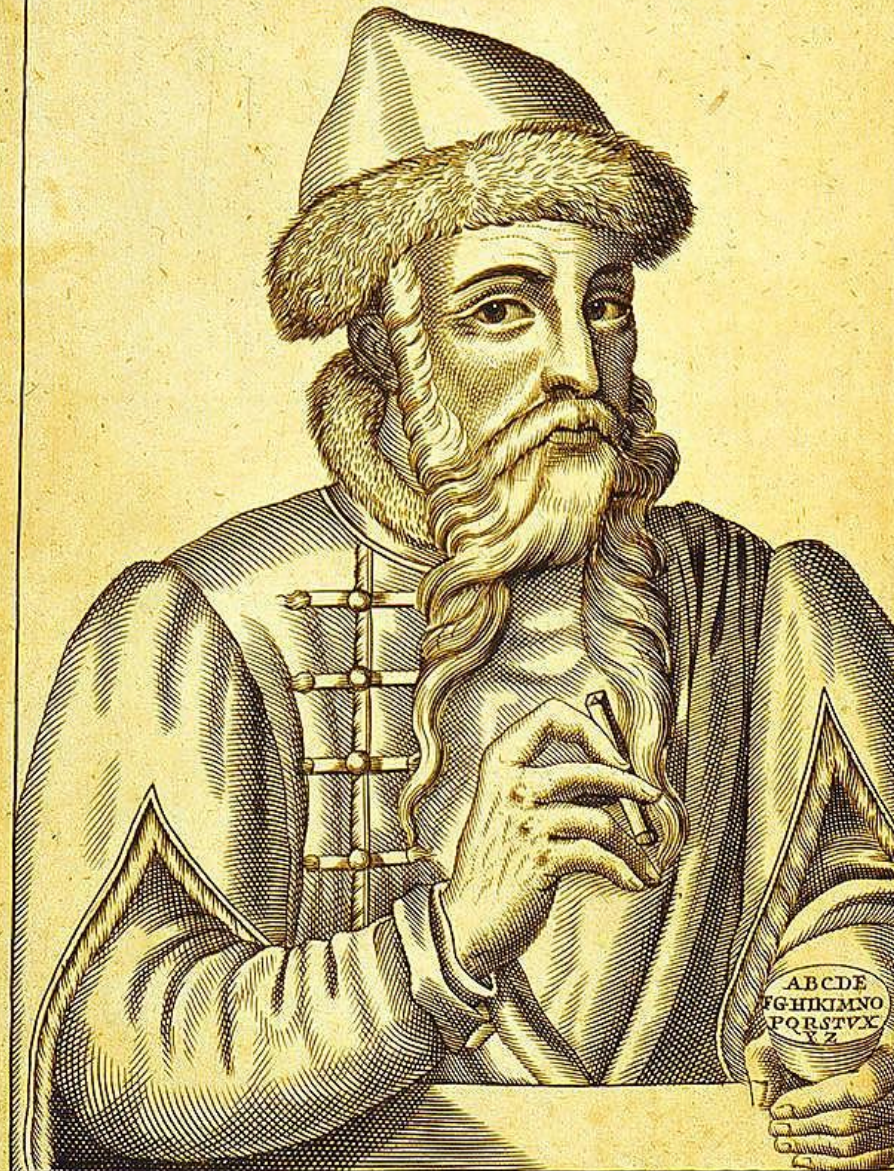

*The true Effigies of Iohn Guttemberg Delineated from
the Original Painting at Mentz in Germanie.*

Johann
Von
Gutenberg

Mainz
Germany

Mid 15th C

cubitos: et columnne decem basesq; toti-
 dem. In ea quoq; artij latitudine que
 respicit ad orientem quinquaginta cu-
 biti erūt: in quibus quindecim cubitoꝝ
 tentoria lateri uno deputabuntur co-
 lumnęq; tres: et bases totidē: et i laterē
 altero erūt tentoria cubitos obtrinecia
 quindecim. columnne tres. et bases to-
 tidem. In introitu vero artij. fiet tento-
 riū. cubitoꝝ viginti. et iacinto et pur-
 pura. coccoq; bistindū et bislum. retora:
 opę plumario. Columnas habebit
 quatuor: cū basib; totidē. Omnes colum-
 ne artij p̄ circuitū. vestite erūt argenteis
 laminis: capitib; argenteis: et basib;
 cretis. In lōgitudine occupabit artij
 cubitos centū: in latitudine quinquaginta.
 Altitudo quoq; cubitoꝝ erit:
 fietq; de bislo retorta: et habebit base-
 mentas. Cūda vasa tabernaculi omnes
 usus et ceremonias. tam paxillos et
 q̄ artij. et ece facies. Precipe filijs isrl.
 ut afferant tibi oleum de arborib; oli-
 var; purissimū. pilog; conculū: ut ar-
 deat lucerna semp. in tabernaculo testi-
 monij: et tēta veluti quod oppansū est
 testimonio: et collocabūt eā aaron et
 filij ei⁹. ut usq; mane luceat corā dño.
 Perpetuus erit cult⁹ per successiones
 eorum corā filijs israhel. **XXVIII**

Applica quoq; ad te aaron frā
 tuū cū filijs suis de medio filioꝝ
 isrl. ut sacerdotio fungantur michi
 aaron. nadab. et abiu. eleazar. et ytha-
 mar: faciesq; vestem sandā. aaron fra-
 tri tuo in glam et decorē. Et loquētis
 rūdīs sapiētib; corde. quos replevi
 spiritu prudētie: ut faciāt vestes aarō
 fratī tuo i glam et decorē: quibus
 sandificat⁹ ministret michi. Hęc autē
 erūt vestimēta que facient. Racionale
 et suphumerale: tunica et lineā fridā:

nidarim. et balthēū. Facient fratī tuo
 aaron. et filijs eius vestimēta sanda:
 ut sacerdotio fungant michi. Accipi-
 entq; aurum et iacintū et purpuram.
 coccoq; bistindū et bislum. Facient
 autē suphumerale de auro et iacinto
 et purpura coccoq; bistindū et bislo
 retorta: opere polimito. Duas oras
 iundas habebit in utroq; laterē sum-
 mitatū: ut i unū redeant. Ipsa quoq;
 retorta et cūda operis varietas erit et
 auro et iacinto et purpura: coccoq; bi-
 stindū et bislo retorta. Sumelq; duos
 lapides onichinos. et sculps in eis
 nomia filioꝝ isrl: scē nomina in lapide
 uno. et scē reliqua i altero. iuxta ordinē
 natiuitatis eorū. Opere sculptoris. et
 relatura gemmar; sculps eos nomi-
 nib; filioꝝ isrl. indulos auro atq; cir-
 cundatos: et pones in utroq; laterē
 suphumeralis. memoriale filijs isrl.
 Portabitq; aaron nomina eor; corā
 dño sup utroq; humerū: ob recordati-
 onem. Facies et uncinos et auro: et
 duas cacetulas auri purissimi sibi
 inuicem coherentes: quas inseres un-
 cinis. Racionale quoq; iudicij facies
 opere polimito iuxta retortā superhu-
 meralis: et auro iacinto. et purpura.
 coccoq; bistindū et bislo retorta. Qua-
 drangulū erit et duplex. Mensuram
 palmi habebit. tam in longitudine
 q̄ in latitudine: ponesq; in eo quatuor
 ordines lapidū. In primo versu erit
 lapis sardius. et thopasius et smar-
 godus. In secūdo carbūnis et saphir⁹
 et iaspis. In tercio. ligurius achates.
 et amethystus. In quarto crisolitus o-
 nichin⁹ et berillus. Includi auro erūt
 p ordines suos: habebūtq; nomina
 filioꝝ isrl. Duodecim nominib; rela-
 buntur. singuli lapides nominibus

Gutenberg
Bible

First printed
book

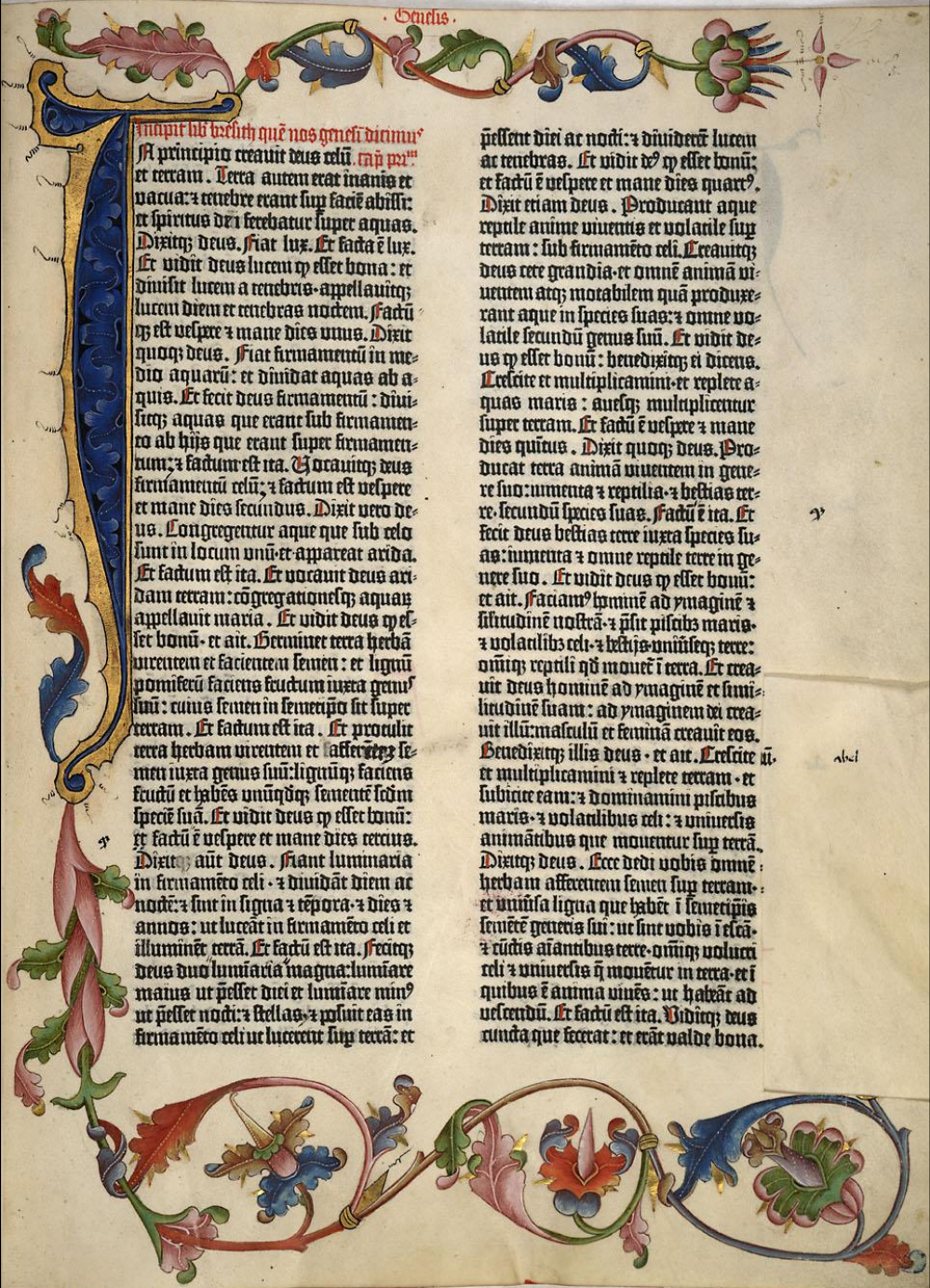

Gutenberg printed page of Bible with hand illumination

Incipit lib. v. Genesim que nos Genesim dicimus.
 In principio creavit deus celum et terram. Terra autem erat inanis et vacua: et tenebre erant super faciem abyssi: et spiritus dei ferebatur super aquas. Dixitque deus, fiat lux. Et facta est lux. Et vidit deus lucem quod esset bona: et divisit lucem a tenebris: appellavitque lucem diem et tenebras noctem. factumque est vespere et mane dies unus. Dixit quoque deus, fiat firmamentum in medio aquarum: et dividat aquas ab aquis. Et fecit deus firmamentum: divisitque aquas que erant sub firmamento ab hijs que erant super firmamentum: et factum est ita. Vocavitque deus firmamentum celum: et factum est vespere et mane dies secundus. Dixit vero deus, congregentur aque que sub celo sunt in locum unum: et appareat arida. Et factum est ita. Et vocavit deus aridam terram: congregavitque aquas appellavit maria. Et vidit deus quod esset bonum: et ait, Herminet terra herbam viventem et facientem semen: et lignum pomiferum faciens fructum iuxta genus suum: cuius semen in semetipso sit super terram. Et factum est ita. Et proculit terra herbam viventem et afferens semen iuxta genus suum: lignumque faciens fructum et habes unumquodque semine secundum speciem suam. Et vidit deus quod esset bonum: et factum est vespere et mane dies tertius. Dixitque autem deus, fiant luminaria in firmamento celi: et dividat diem ac noctem: et sint in signa et tempora: et dies et annos: ut luceat in firmamento celi et illuminet terram. Et factum est ita. Fecitque deus duo luminaria magna: luminare maius ut pelleret diem et luminare minus ut pelleret noctem: et posuit eas in firmamento celi ut luceant super terram: et

plissent diem ac noctem: et dividerent lucem ac tenebras. Et vidit deus quod esset bonum: et factum est vespere et mane dies quartus. Dixit etiam deus, Producant aque repule anime viventes et volante super terram: sub firmamento celi. Creavitque deus cete grandis: et omnem animam viventem atque motabilem quam produxerant aque in species suas: et omne volante secundum genus suum. Et vidit deus quod esset bonum: benedixitque ei dicens, Crescite et multiplicamini: et replete aquas maris: avesque multiplicentur super terram. Et factum est vespere et mane dies quintus. Dixit quoque deus, Producat terra animam viventem in genere suo:umenta et reptilia: et bestias terre: secundum speciem suam. factum est ita. Et fecit deus bestias terre iuxta species suas:umenta et omne reptile terre in genere suo. Et vidit deus quod esset bonum: et ait, faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram: et pler piscibus maris: et volatilibus celi: et bestiis uniuscuiusque terre: omniumque reptili quod movetur in terra. Et creavit deus hominem ad imaginem et similitudinem suam: ad imaginem dei creavit illum: mascululum et feminam creavit eos. Benedixitque illis deus: et ait, Crescite et multiplicamini: et replete terram: et subicit eam: et dominamini piscibus maris: et volatilibus celi: et universis animantibus que moventur super terram. Dixitque deus, Ecce dedi vobis omnem herbam in affectum semen super terram: et universa ligna que habent in semetipsis semine generis sui: ut sint vobis in escam: et cunctis animantibus terre: omniumque volucrum celi: et universis que moventur in terra: et in quibus est anima vivens: ut habeant ad vescendum. Et factum est ita. Viditque deus cuncta que fecerat: et erat valde bona.

Gutenberg
Letter of
St. Jerome

Tu capit epistola ad Pauli
nu presbiteru de omnibus diuine
littere libris. Capitulum primum.

Rater ambrosius
tua michi munuscu-
la perferens. detulit
sunt et suauissimas
litteras: que a prin-
cipio amicitiaz fide
probate iam fide et veteris amicitie
precehant. Vera enim illa necessitudo est
et christi gloriose copulata: qua non utili-
tas rei familiaris. non presentia tantum
corporis. non subdola et palpas adulatio:
sed dei timor et diuinarum scripturarum
studia conciliant. Legimus in veteribus
historijs. quosdam lustrasse. puincias
nouos adisse. pios. maria trahisse:
ut eos quos se libris nouerant. coram
se viderent. Sic piratas memphi-
ticos uacat. sic plato egyptum. et archi-
tam tartarum. tamque ora ytalie. que
quondam magna grecia dicebat: labo-
riose peragunt. et ut qui athenis
nisi erat. et potens. cuiusque doctrinas
achademie gignat. personabat. fieret
peregrinus atque discipulus: malens a
liena uerecunde discere. quam sua impu-
denter ingerere. Denique cum litteras
quali toto opere fugientes persequitur.
captus a piratis et uentidatus. et rati-
o crudelissimo paruit. ductus capti-
uus uindicta et seruus: tamen quia phy-
losophus. maior emente se fuit. ad or-
cum inu. ladeo eloquentie fonte ma-
narem. de ultimis hispanie galliarum
que finibus quosdam uenisse nobiles
legimus. et quos ad contemplationem
sui roma non traxerat: unius homi-
nis fama perduxit. Habuit illa etas
in audiam omnibus seculis. celebra-
dumque miraculum: ut uetere raram

ingressi: aliud egera uerem querebant.
Apollonius siue ille magister ut uulgus
loquitur. siue plus ut pitagorici tra-
dunt. intravit plas. pertrahit rancas.
albans. scythas. mallageras. opu-
lentissima india regna penetravit: et
ad egyptum latissimo phylon amne
transiit. puenit ad braguanas: ut
hyarcani in throno sedente auro. et de
tantali fonte potantem. inter paucos
discipulos. de natura. de moribus ac de
cursu diei et siderum audiret doctorem.
Unde per elamitas. babilonios. chalde-
os. yndos. assirios. parthos. lyros-
phemios. arabes. palestinos. reuer-
sus ad alexandriam. peregit ad ethio-
piam: ut gignosophitas et famosissi-
mam solis mensam uideret in sabulo.
Inuenit ille uir ubique quod disceret: et
semper proficiens. semper se melior fieret.
Scripsit super hoc plenissime octo
uoluminibus. phylotatus. II

Quid loquar de seculi hominibus:
cum apostolus paulus. uas e-
lectionis. et magister gentium. qui de
conscientia tanti in se hospitis loque-
batur. dicitis. An experimentum que-
rins eius qui in me loquitur castus.
post damascum arabiamque lustratam.
ascendit iherosolimam ut uideret petrum
et manserit apud eum diebus quindecim.
Hoc enim misterio ebdomadis et o-
gdo adis: futurus gentium predicator
instruendus erat. Rursumque post an-
nos quatuordecim assumpto barnaba
et tyro. reposuit cum apostolis eu-
angelium: ne forte in uacuum curret.
aut cucurisset. Habet nescio quid la-
tentis energie uine uocis adus: et in
aures discipuli de auditoris ore transfu-
sula: forte sonat. Unde et eschipes cum
rodi egularet. et legeret illa deuotionis.

15th
Century
German
Bible
with
commentary

quia semp inuent deprehendi: ppter qd dicit cōter q' laro
neo sūt mudi. a. Vir q' erra. a. via doc. bone. b. In
centu giganth. i. holm motibus in cōpōstioy. c. Cōmo-
rabitur q' ois hō sibi sociabit. Eccl. xxi. d. dicit cū q'
ganteo boleo magni corposit' e' in cōpōstio motib'. vel q'
gigantes intelligun-
tur demones: sū q'
di. dicit. xv. Ir
maledicti i igne eter-
nū q' paratus ē dya-
bolo t angelis eius.
e. Qui diligit epu-
lmoderate. sicut glu-
to. b. In egestate
erit. q' nimis expen-
dit e parū aut nihil
acquirat. c. Qui
amat vint. eadez est
sua per alia verba:
d. Pro iusto. i. pro
malo pene illaro iu-
sto. c. Dabit im-
pius. q' intulit illud
ad penas malore sic
p mardocheo dant
sunt amā. d. Ester. vii
f. Meli' est habita-
re in terra deserta. i.
solitaria. e. et yponat
vt supra. g. De-
saur' desiderabilis. i.
vitijs artificialib'
sunt aurum t argen-
tum in vasto que sūt
valde desiderabilia.
h. Et oleū. i. iheresu-
rus de vitijs naru-
ralibus: q' significan-
tur p oleū: eo q' ē cō-
dimentū ciboy. i. In habitaculo iusti. quia frequenter
sunt in talib' abundat et dona dei. k. Et impudēs hō
dissipabit illud. i. l. beree faruus e' prodigius qui aliqñ suc-
cedit iusto: t sic manasse dissipauit diuitias Ezechie iu-
st. iiii. Reg. xxi. l. Qui se. i. iusti. t iust. q' vna nō est
virmōa sine alia vt dicitur ē ca pcedēt. m. Inuent et vi-
dēt in pñt t gñe in fumo. n. Ciuitatē fortū ascen-
dit sapiens: sicut moyses cepit ciuitateo seon regis amoi-
re: t og regis basan. plus est valer sapia in bellis q' vicia
o. Qui custodit os suum. ab immoderato potu t cibo.
p. Et lingua sua. ab immoderato verbo. q. Custodit ab
angustia. q' solent sequi ad vicia gulostratio t loq'itatio.
r. Anima sua. i. seipm a nobilitate cū p' frequēter deno-
minat rotū. s. Supbus corde. t. Et arrogā. oie.
v. Qui in ira opatur supbia. crequeō in ope qd h' in coi-
de. x. Vocat indoctus. i. stultus: q' o modo superbus
y. Desidera occidit pigri q' desiderat aliqd bonū dele-
tabile vel vntē seu honorabile: si nō vult ad hoc laborare
t sic semp est in angustia: q' nō assequit illud qd desiderat
z. Qui aut iustus t tribuet. ygeni de hoc qd b'. a. Et
nō cessabit. a. labore vt possit egeni tribuere. b. Hostie
impioy abominabileo. deo. c. Que offerunt ex scelere
. i. rapina vel furto q' plus displicet deo q' carentia hostiap
d'bus nō indiget. viderit est d. eodē ca. d. Testis men-
dar pibit. spūaliter t aliqñ corporaliter: sicut p3 de testib'
salto 3 salann. d. ancl. xliij. Vir obedio loquet victoriā.
. i. rapina vel furto q' plus displicet deo q' carentia hostiap
d'bus nō indiget. viderit est d. eodē ca. d. Testis men-
dar pibit. spūaliter t aliqñ corporaliter: sicut p3 de testib'
salto 3 salann. d. ancl. xliij. Vir obedio loquet victoriā.
. i. rapina vel furto q' plus displicet deo q' carentia hostiap
d'bus nō indiget. viderit est d. eodē ca. d. Testis men-
dar pibit. spūaliter t aliqñ corporaliter: sicut p3 de testib'
salto 3 salann. d. ancl. xliij. Vir obedio loquet victoriā.

Eccl. 25. c.

B

5. 13. a.

tem rectus e' corrigi vlt sua nō in pñt rectus: q' sic nō est
corrigēduo. sed q' de cōi cursu nullus sic est rectus in vi-
ta pñt quin aliqñ declinet a rectitudine iusticie: t de tali
declinatione corrigat se. b. Non est sapia. q' est noticia
de supioribus causis. i. Nō est prudentia. que est notia
cia de humanis.

5. 15. b.
Esa. 1. d.

A
Eccl. 7. a.

derat: q' aut iustus est tribu-
et nō cessabit. i. Hostie im-
pioy abominabileo: q' offe-
runt ex scelere. Testis men-
dar pibit: vit obediens lo-
quet victoriā. Vir impius
pcauiter obfirmat vultum
sū: q' aut rectus ē corrigi
vlt sua. Non ē sapia non ē
pudentia nō est cōsiliū
dominum. equus parat ad
diē belli: dñs aut salurē tri-
buit.

Capitulum XXXII.
Sapientie nomen bonū
diuinit mltē super
argentū em et aurum
grā bona. Diues t pauper
obutauerunt sibi: vtriusq'
opator est dñs. Callidus
videt malū: t abscondit se
innocēs p'asit t afflicus
est damno. Finis modestie
timor dñi: diuinit t glia: et
vita. Arma t gladij in via
superbi: custos autē aie sue

Capitulum xxxii.
Sapientia est
perit' respicit
p'cupissibiles
qñ ad portū t lura-
rie acū. Et sic p' po-
nig b'uis respiciōis
laudabilē effectum.

Et circa qd scēdū q' vicia carnalia sunt maioris infamie: il-
cet frequenter sint minoris culpe: t sic ad respōsionē p'cupi-
sentie sequit bonū famē qd est valde magnū: ideo dicit.
a. Melius est nomē bonū. quod est bonum honorabile.
b. Desuiste multē. q' sunt bonū vntē. Honorabile vero
simp'r ē vntē melius. b. Sup argenti em t aurum grā
bona. nō solū detū g' populi: q' frequēter saluar vntē quas
desuiste non possunt saluare. vt patet de thobia Thobit. i.
c. Diues t paup obutauerūt sibi: tunc em p'nt obuante
sibi qñ dñs ad petitiōē pauperis supplet defectum sue
indigentie. Et sic dñs Martin' in porta ambanētū ob-
utauit pauperi dōo et medietate sup pallij. o. Et iustis
opator est dñs. facit em pauperē vt dabat meritum pa-
tientie: t dñs vt subueniēdo pauperi dabat meritum
misericordie. e. Callidus videt malū. i. pene lūmētū
f. Et abscondit se. ne incurrat illud. g. Et innocēs. i.
ignarus periculi. b. Pertrānt per locum periculoso.
i. Et afflicus ē. damno rei tēporalis: t aliquādo vite cor-
poralis. Exemp'ly de danti: qui videns saulem insidiari
sue vite fugit t se abscondit t sic euasit. Ad cōmēclēb autem
sacerdos ignorans periculum cum rosa familia sua ad sa-
lem venit t occisus fuit: vt dabatur pmo Regum. xxi.
k. Finis modestie. i. cuiuslibet virtutis moralis que con-
sistit in moderatiōe passionum t actionum humanarum.
l. Timor dñi. i. salualis q' ē timor sanctus pmanēs in secu-
lum seculi. m. Diuinit. eternalis. n. Et glia lauro-
rum. o. Et vita eterna. ad hoc em ordinat finaliter ois
virtus moralis. Diuinit vō tēporalis t mundani bonoio
nō pnt esse finis virtutū moralū cum virtutē sint maius
bonū. finis autē melior ē bis q' sunt ad finem. p. Arma t
gladij. qñ ad abutium. q. In via pueri. i. a violentēter
qrit rapere alienū. r. Custos autē aie sue. p bonū vntē

Nuremberg
Chronicles
1493

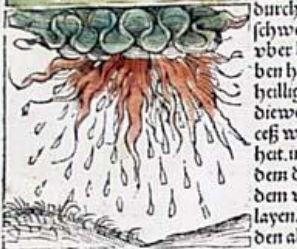
printed with
illustrations

Das sechst alter

Oifer zeit hat ein iud das bild eins crucifixe gestochē dz dz plāt mitē
gleich her auß floße vñ dē indē besprenget also dz man des iudē
süßstapffen plüting spüret. die cristen die das sahen volgten dem gepor
der plüngen süßtrut nach bis sie zu dem plütsüßigen bild komet. als
sie das funden do verstaunten sie den iuden.

In dem sechsten iar des kaisers mauney was ein solche wasser guff
das man maynet dz die syntflus noe vernewet wer. dan dize synt
flus was in der venediger. forauul oder andern gegente w elche lads
also das sich die weg vñ straffen verluren. acter. wysen. d'esser vñnd
ander menschliche wonung zu seegstriben worden vñ vil mensche vñ
vil verdürben vñ ettrancken. Der flus der ersch ließ d'essmals also
auff das in sant Zenonis des marters kirchen außterhalb der marw in
statt Bern oder Verona gelegend das wasser bis zu den oben fenster
taucher. vñ solche wasser guff beschahē am. xvij. tag des monats octo
bris. Aber es warn solch hagel. thorn vñnd plyze die karm zu sumer
zeit geschehen mügen. So was auch die Tyber zu rom also groß das
das wasser dauon vber die marw hynem floße vñ vil stritt darin
beschwemmet. do schwumme auch ein wundt großer drack mit vil
schlangen in dem rechten wasser gang vñnd sint des flus der Tyber
durch die statt auß bis in das meer ab. Nach disen dingen kom als pald ein
schwere pestilenz. also das von vnerschlicher mening gar wenig menschen
vber bliben. Dize pestilenz beritret erslich Pelagium den babst. nach dessel'
ben hynfart stretet sic sich auß in das volc. In diser betribnus wart der
heilig Gregorius zu babst erwelet. der ordn et in letaney in sybnetlay form.
dieweil man der eine hielt do starben. lxxx. mensche darundt. In solcher pro
cess warn von san Gregorio syben chdr geordnet. In dē ersten warn alle psaf
het. in dem andern alle ebbt mit iren münchen. In Augustinus vñnd Nale
dem driten alle abtrissin mit iren versamlüge. In tus closterlewt

Augustinus Miletus vñ Johannes vñnd etliche andere closterlewt bewetta
vñnd erbers lebens werden diser zeit durch Gregorium den babst in engelland
geschickt. von den die englischen erslich die lere vnser glawbens genlich empfan
gen. vñnd bey denselben englischen dize heilige man selige ende genomen haben.

Der vngenet rock des
hern

Der vngenet rock vnser hern ihesu chusti von d
heiligen iunckfrawen maria gemacht. der einem auß
den nitern zu tayl wardt. In diser zeit nit ver von iherusa
lem in der statt zaphat in einer maumosstaynin archen vñ
Gregorio dem antiochenischen. Thoma dem Iherusalem
schen vñ Johanne dem constantinopolitanschen bischoffen gefunden. vñnd nach
seiner erfindung in grossen wunden gehalten. vñnd von ine gen Iherusalez gefuert. vñ
in ein heilstantpaynne archen gelegt worden. Man sagt als die stat constantinopel ver
loren worden sey do sey deser rock in den gewalt der thürcken komet.

Hermigildis ein kōnig visgothorum des kōnigs hy
spaniarum vñnd visgothorum sun wardt diser zeit
von kōnig Lanugildo sein vater in den kerckē gewosffen
vñnd vñlang darnach bößlich getödt. darumb das er auß
des heiligen hispalensischen bischoffs Leandri predig vñ
lere von der armanischen irtung zu dem recht cristenliche
glawben bekeret wardt. dan als Leander disen Hermigildum bekeret het do verfol
get sen vater Leandrium in mancherlay weyse vñnd tödtet Hermigildum seinen sun.
Bey seinen leichnam werden darnach englisch gefang gehödt. vñ pyrmēde ampeln
geschē. Darnach fiel der vater in krankheit vñnd berlesset Leandrium herwider ver
gebung seiner sünd vñnd bewister vngerechtigkeit begerende. vñnd er seget Ricardum seinen andern sun zu ein
kōnig vñnd versüget ine einen rechten vñnd waren cristen zewerden.

Sant Basolus ein abbt	Sat Sindolphus br eßer in fräckreich	Sant Euthonicus auß britannia
Sant Similianus ein abbt	Sat Gāgericus cameracēsscher bischof	Sant Vnngalotus ein briester.
S. Kurfir ^e des kōnigs ybernie sun	S. Stephans leichnam wardt gen rom gepracht	
S. Phara ein edle iunckfraw	S. Walbert ^e S. Colūbans iunger	Sant Decola
S. Lambertus bischof zu Cōlin	Sant Bauo was ein rawber von samit amando bekeret. der siletet ein ay sildet leben in harte buswittigkeit andern ein exempel vñnd ebenbild der heiligket vorragende.	

1521

Latin
Missal

(Mass
Book)

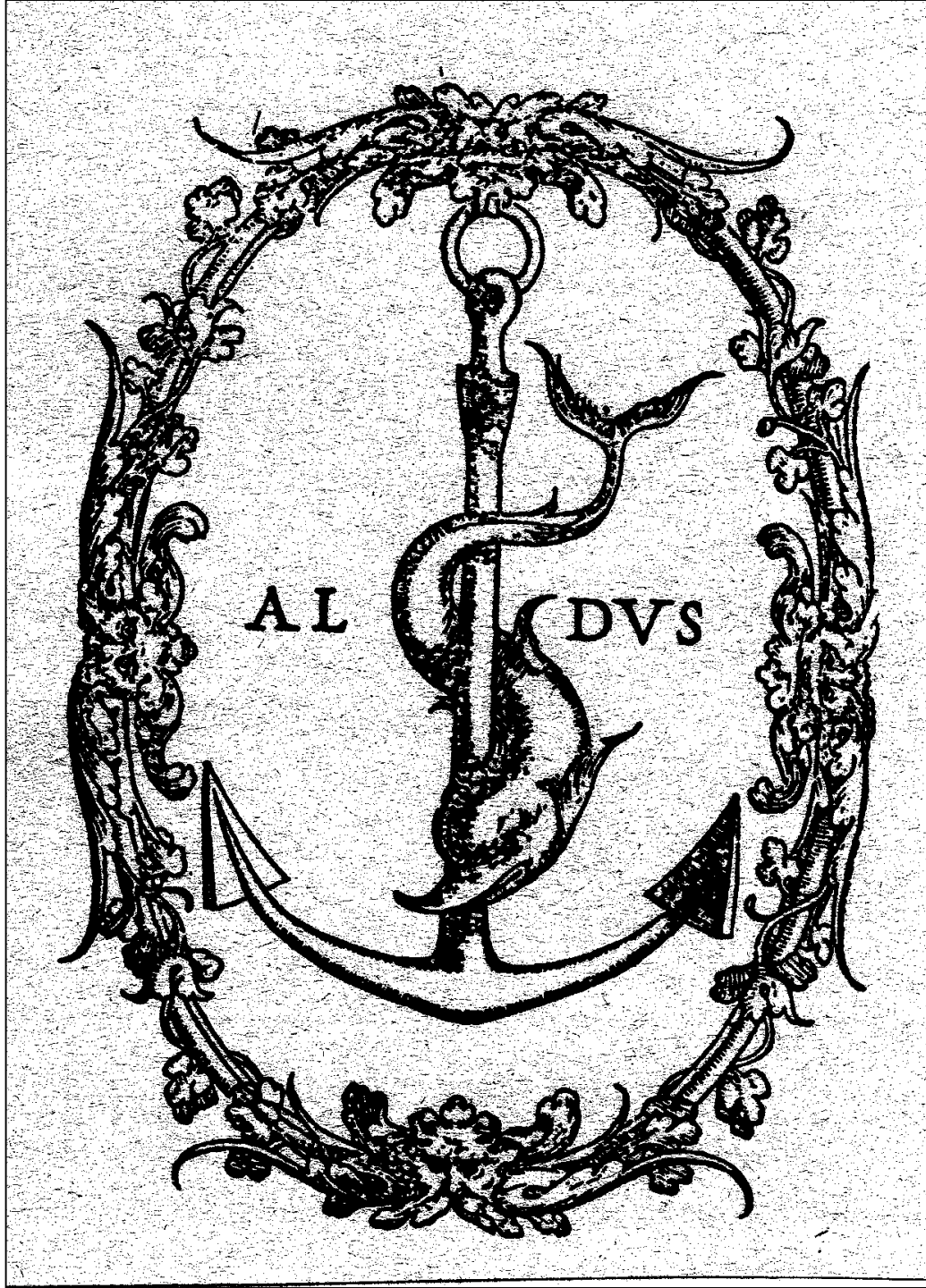
Livy's
History of
Rome

printed
Venice
1470

Tribuni bello alieno se illigantis: ut suae uictoriae fructu se defraudaret cum
differuisset: milites exauctoratos dimisit. Dū hęc in Italia gerūt Antiochus
Ephesi securus admodum de bello Romano erat: tanq̄ non transiturus i Asia
Romanis. Quā securitatem ei magna pars amicorū aut periret: aut assēdō
faciebat. Annibal unus cuius eo tempore: ut maxima apud regē auctoritas
erat: Magis admirari se aiebat: q̄ iam non in Asia essent Romani: q̄ uicturos
dubitabat. propius esse ex Græcia in Asiam: q̄ ex Italia in Græciam transire: &
multo maiore causam Antiochum q̄ Aetolos esse. neq̄ enim mari minus q̄
terra pollere Romana arma. Jam pridem classem circa Maleū eē. Audire sese
nuper nouas naues nouūq̄ Imperatorem rei gerēdę cā ex Italia uenisse. Itaq̄
desinerit Antiochus pacē sibi ipse spe uana facere i Asia & de ipsa Asia breui
terra mariq̄ dimicādum ei cū Romanis esse. Et aut Imperiū adimēdū orbem
terrarum affectantibus: aut ipsi Regnum amittendum. Vnus uera & pro/
uidere: & fideliter prædicere usus. Itaq̄ ipse rex nauibus quę paratę instru/
ctęque erant Cherstonnesum petit: ut ea loca: si forte terra uenirent Romani:
presidiis firmaret. coeteram classem Polyxenidam parare: & deducere iussit.
Speculatorias naues ad omnia explorāda circa insulas dimisit. C. Liuius Prę/
fectus Romanę classis cum quinquaginta nauibus tectis profectus ab roma
Neapolim: quo ab fœderis eius orę conuenire iusserat apertas naues: quę ex foe/
dere debebantur: Siciliam inde peti: fretaq̄ Messana præteruictus cum sex
punicas naues ad auxiliū missas accepisset ab Rhēgis: Locrisq̄ & eiusdē iuris
fœderis debitas exegisset & naues: lustrata classe ad Lyciniū alitū petit Coryram q̄
primū Græcię ciuitatem adit: cum uenisset percontatus de statu belli: nec dū
enim omnia in Græcia perpacata erāt. & ubi classis Romana eēt: postq̄ audiuit
circa Thermophylarum saltum in statione Consulē: ac Regem esse: classem
Persei stare rerum causā: pergit protinus nauigare. Peloponnesum tam Za/
cynthumq̄. quia partis Aetolorum maluerāt esse protinus depopulatus Ma/
leum petit. prospera nauigatiōe usus: paucis diebus Piræcum ad ueterē classē
peruenit. Ad Scyllēum Eumenes Rex cum tribus nauibus occurrit. Cum
Aegine diu: incertus consilii fuisset: utrum ad tuendū rediret & regnū: audiebat
enim antiochum. Ephesi naualis terrestrisq̄ parare copias: an nulq̄ abscederet
ab Romanis: ex quorum fortuna sua penderet. a Piræo. A. Acilius traditis
successori quinq̄ & .xx. nauibus tectis: Romam est profectus. Liuius una
& .lxxx. rostratis nauibus: multis præterea minoribus quę aut aperte rostratę:
aut sine rostris speculatorię erant Delum traiecit. Eo tēpore Consul Acilius
Naupactū oppugnabat. Liuium deliberantem aliquot dies: ut est uetostissima
regio: inter Cycladas: fretis aliis minoribus diuisas aduersi uētū tenuerunt
Polyxenidas certior per dispositas speculatorias naues factus Deli stare Ro/
manam classem nuntios ad regem misit: q̄ omissis quę i Helleponto agebat
cum rostratis nauibus quantum accelerare poterat: Ephesum redit. & consiliū
extemplo habuit faciendum ne periculum naualis certaminis foret. Poly/
xenidas negabat cessandum: & utiq̄ prius confliendum: q̄ classis Eumenis
& Rhodisq̄ naues cōiungerentur Romanis. Ita nūcro ferme impares futuros.
iplū coeteris omnibus superiorē esse celeritate nauium: & uarietate auxilioꝝ.
Nam & Romanas naues: cum ipsas insecute factas immobiles esse: tum etiā
ut quę in terram hostiū ueniant: oneratas commetatu uenire. suas autem ut pa/
cata omnia circa se relinquentes: nihil præter militem: atq̄ arma habituras.
multum etiā adiuturam notitiam maris: terrarumque & uentorum: quæ
oīa ignaros turbatura hostes essent. Mouit omnes auctor consilii: qui & re

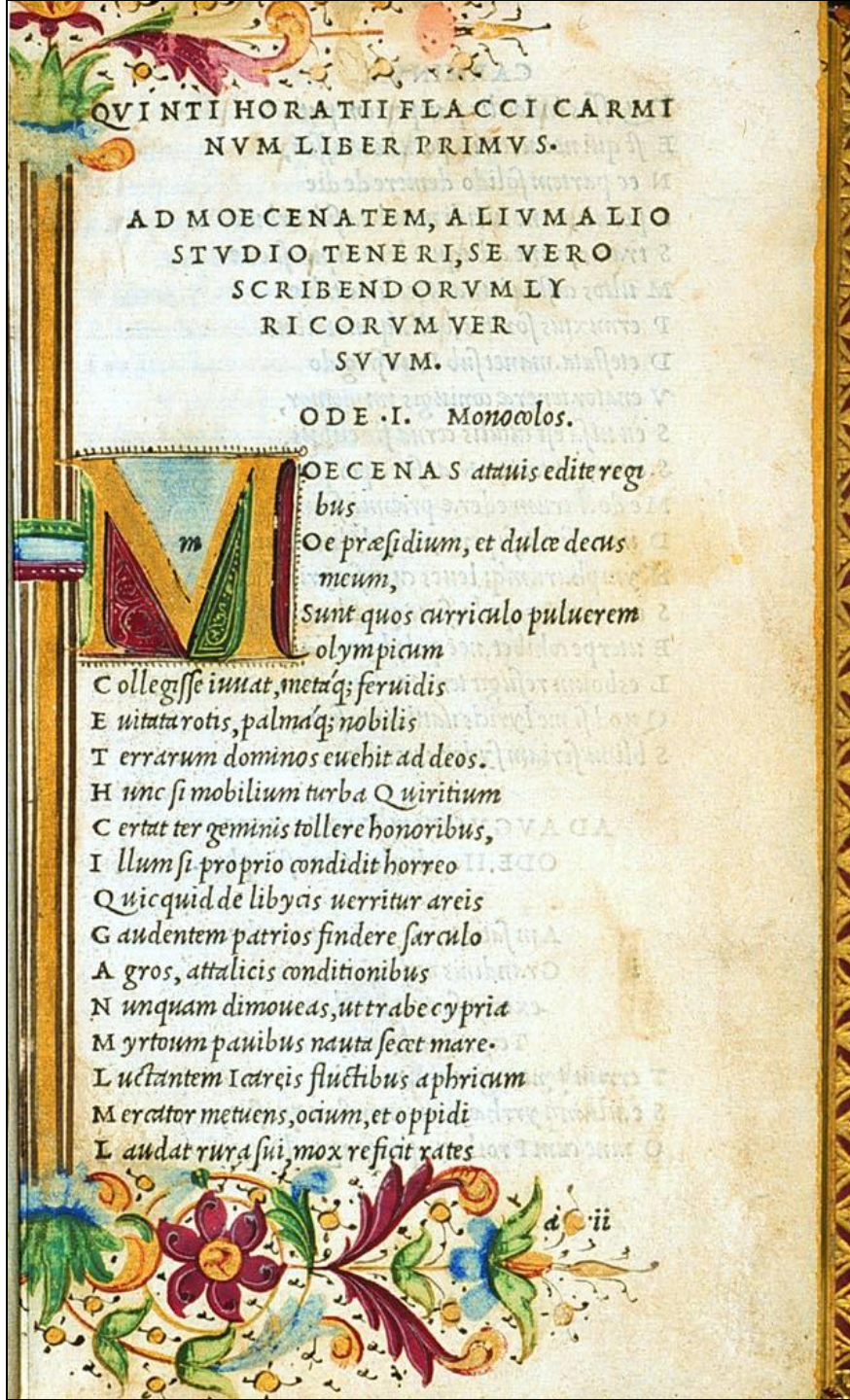

Printer's
Mark of
Aldus
Manutius,
Venice

Aldine
Horace
illuminated

CATVL.

Conturbabimus illa, ne sciamus;
Aut ne quis malus inuidere possit,
Cum tantum sciat esse basiorum,
Ad Flauium.

Flani delicias tuas Catullo,
Nisi sint illepidæ, atque inelegantes,
Velles dicere, nec tacere posses,
Verum nescio quid febriculosi
Scorti diligis, hoc pudet fateri,
Nam te non uiduas iacere noctes
Nequicquam tacitum cubile clamat,
Sertis & syrio flagrans oliuô,
Puluinusq; peræq; & hic, & illie
Attritus, tremuliq; quassa lecti
Argutatio, inambulatioq;
Nam mi præualet ista nil tacere.
Cur non tam latera exfututa pandas,
Nету quid facias ineptiarum?
Quare quicquid habes boni, malique,
Dic nobis, uolo te, ac tuos amores
Ad cælum lepidò nocte uersu.

Ad Lesbiam.

Quæris quot mihi basiationes
Tuæ Lesbia sint satis, superque?
Quam magnus numerus libyssæ arenæ
Laserpiciferis iacet cyrenis
Oraculum iouis inter æstuosi,
Et batti ueteris sacrum sepulchrum,
Aut quam sydera multa, cum tacet nox,
Furtiuos hominum uident amores

LIB.

Tam te basta multa bastiare
Vesano satis, & super Catullo est,
Quæ nec pernumerare curiosi
Possint, nec mala fascinare lingua.
Ad seipsum.

Miser Catulle desinas ineptire,
Et quod uides periisse, perditum ducas.
Fulsere quondam candidi tibi soles,
Cum uentitabas, quo puella ducebat,
Amata nobis, quantum amabitur nulla,
Ibi illa multa cum iocosa fiebant,
Quæ tu uolebas, nec puella nolebat,
Fulsere uere candidi tibi soles,
Nunci am illa nõ uult, tu quoque haud potis. quare
Nec quæ fugit sectare, nec miser uiue,
Sed obstinata mente perfer, obdura
Vale puella, iam Catullus obdurat,
Nec te requiret, nec rogabit inuitam
At tu dolebis, cum rogaberis nullã
Celesta tene? quæ tibi manet uita?
Quis nunc te adibit? cui uideberis bella?
Quem nunc amabis? cuius esse diceris?
Quem basiaabis, cui labella mordebis?
At tu Catulle destinatus obdura,

Ad Veranium.

Veranni omnibus e meis amicis
Antistã s mihi millibus trecentis,
Venisti ne domum ad tuos penates?
Fratresq; unanimos, tuamq; matrem?
Venisti? o mihi nuncii beati,

INCIPIT THEORICA NOVA REALEM SPERARV
HABITVDINEM ATQ3 MOTVM CV TERMINIS
TABVLARVM DECLARANS. DE SOLE.

Ol habet tres orbis a se inuicem omniquaq;
diuisos atq; sibi congnos. quorum supimus
scdm superficiem conuexam est mudo concen-
tricus secundum concavam aut eccentricus
Infimus uero secundum concavam concentricus
sed secundum conuexam eccentricus. Tertius at
in horum medio locatus tam scdm superficie
suam conuexam quam concavam est mudo eccen-
tricus. Dicitur aut mudo concentricus ex
his cuius centrum est centrum mundi. Ec-
centricus uero cuius centrum est aliud a ce-
ntro mundi. Duo itaq; primi sunt eccentrici

scdm quod et uocantur orbis. Augem solis deferentes ad motum enim eorum aux
solis uariantur. Tertius uero est eccentricus simpliciter et uocatur orbis solem defe-
rentis ad motum enim eius corpus solare infixum sibi mouetur. Hii tres orbis duo
centra tenent. Nam superficies conuexa supm et concava infim idem centru
habent qd est centrum mundi. Vnde tota sphaera solis sicut et alterius cuiuscunq;
planete tota sphaera concentrica mudo dicitur esse. Sed superficies concava suprem
atq; conuexa infim una cum utrisq; superficiebus medij unum aliud qd centrum
eccentrica dicitur habent. Mouentur autem orbis deferentes augem solis pprois motib;
proportionalibus itaq; semper strictior pars superioris sit sub laeuore inferioris et eque
cito circueunt scdm mutacoem motus octauae sphaere de quo posterus dicendum est.
Poli tamen huius motus poli sunt eclipticae octauae sphaere. Aux enim eccentrica sole
deferentis in superficie eiusdem eclipticae continue reuoluntur. Sed orbis solare et
corpus deferentis motu proprio super suo centro scilicet eccentrica regulariter scdm
successionem signorum quondie 40 minutis et 8 secundis fere de partibus
circuferentiae per centrum corporis solaris una reuolucione completa desceper mouet
cuius motus poli a polis priorum orbium distant et sunt termini axis illius
orbis scilicet linee aequalis per centrum eccentrica xpi orbium augem deferentium
eque distantis. Ex his apparet qd propter motum orbium augem defere-
cium quem habent uirtute motus octauae sphaere axis orbis solem deferentis eu
centro aequali eccentrica atq; polis eiusdem circa axem orbium augem defere-
cium mouentur ita qd centrum eccentrica circa centrum terre. poli uero de-
ferentis solem circa polos orbium augem deferentium paruorum circuloꝝ
circumferentia describant secundum eccentricitatis quantatem. Cum aut
centrum solare ad motum orbis ipsi deferentis regulariter super centro eccen-
trica mouentur necesse erit ut super quocunq; puncto alio irregulariter mouentur.
Quare sol super centro mundi in temporibus equalibus in equalis angulos et

INFERNO

N El mezzo del camin di nostra uita
 Mi ritronai per una selua oscura;
 Che la diritta uia era smarrita:
 E t quanto a dir qual era, è cosa dura
 Esta selua seluaggia et aspra et forte;
 Che nel pensier rinuoua la paura.
 T ant'è amara; che poco è piu morte.
 Ma per trattar del ben, ch'i uì tronai;
 Diro de l'altre cose, ch'i u'ho scorte.
 I non so ben ridir, com'i u'entrài;
 Tant'era pien di sonno in su quel punto,
 Che la uerace uia abbandonài.
 M a po ch'i fui al pie d'un colle giunto
 La, oue terminaua quella ualle,
 Che m'hauca di paura il cor ampunto;
 G uarda in alto; et uidi le sue spalle
 Vestite già d'e raggi del pianeta,
 Che mena dritt' altrui per ogni calle.
 A llhor su la paura un poco queta;
 Che nel lago del cor m'era durata
 La notte, ch'i passai con tanta pietà.
 E t come quei; che con lena affannata
 V'scìto fuor del pelago alla riuà
 Si uolge a l'acqua perigliosa, et guata;
 C osi l'animo mio, ch'anchor fuggua,
 Si uols' a retro a rimirar lo passo;
 Che non lascio giammai persona uiua.
 P o e'hei posar un poco'l corpo lasso;
 Ripresi uia per la piaggia diserta,
 Si ch'l pie fermo sempr'era'l piu basso.

LE TERZE RIME
DI DANTE

L'INFERNO
EL PURGATORIO
EL PARADISO
DI DANTE
ALAGHERI

Albrecht
Durer

Erasmus

1526

Holbein

Erasmus

1523

Sancti Thome de Aquino ordinis predicatorum
super quarto libro sententiarum: peccatorum opus se-
liciter incipit.

Iesu uerbis suis et sana

uit eos et eripuit eos de interitibus eorum. Et
peccato primi hominis humani genus duo incur-
rerat. scilicet morte et infirmitate: morte propter separa-
tionem a uite principio: de quo i psal. dicit: Apud
te est fons uite et qui separatur ab hoc principio dicitur
cessitate morte: et hoc factum est per primum hominem
vnde dicit Ro. v. Per unum hominem peccatum in mundum
intrauit: et per peccatum mors. infirmitatem uero
propter deteriorationem gratie que est hominis sanitas: que
petit dicitur xliij. Sana me dicitur et sanabor. et ideo
in psal. dicit: Miserere mei dicitur quoniam infirmus sum.
Ad hoc autem sufficiens remedium haberi non pote-
rat nisi ex uerbo dei quod est fons sapientie in excel-
sis: Eccl. i. et per primum uerbum: sapientia uita tribu-
it possessori. Eccl. viij. vnde dicitur Job. v. Sicut pa-
ter suscitatur mortuos et uiuificat: sic filius quos uult
uiuificat. Ipse etiam est uirtus dei quo omnia portantur:
Dei. i. Portans omnia uerbo uirtutis sue. et ideo est
efficax ad infirmitatem tollendam: vnde in psal. dicitur:
Uerbo domini celi firmati sunt. et Sap. xviij. Necque her-
ba neque malagma sanauit eos: sed sermo. i. o. qui
sanat omnia. Sed quod uirtus est sermo dei et efficax et pene-
trabilis: omni gladio accipitur: ut dicitur Debe. v.
necessarius fuit ad hoc quod nobis medicina tua uio-
lenta proficeret: quia carnis nostre infirmitas adiu-
geret: ut nobis magis congrueret: Debeo. iij. De-
buit pro omnia fratribus assimilari ut misericors fieret.
et propter hoc uerbum caro factum est et habitauit in
nobis: Job. i. Sed quod hoc medicina tante efficacie
ut omnia sanare possit: uirtus autem exibat de illo et sa-
nabat omnia: ut dicitur Luc. vi. id est ab hac uniuersali me-
dicina et prima alie particulares medicine procedunt
uniuersali medicine conformentur: quibus mediandis
uirtus uniuersalis medicine pueniat ad firmos.
Et hoc sunt sacramenta in quibus sub regimento reipon-
dibilium diuina uirtus secretius operatur salutem: ut

Aug. dicitur: Sic in uerbis propositis tria tan-
gunt. scilicet effectio medicine: et sanatio ab infirmitate:
et liberatio a morte. Effectio medicine tangit in
hoc quod dicitur: Misit uerbum suum. quod dicitur refe-
rendum est et ad uerbi incarnationem: quod dicitur co-
missum quod caro factum. Gal. iij. Misit deus filium suum
factum ex muliere. et ad sacramentorum institutionem: in
quibus accedit uerbum ad elementum et fit sacramentum:
ut sic fit conformitas sacramenti ad uerbum incarna-
tum. Sanctificatio. n. creatura sensibilis per uerbum dei et
orationem. Tim. iij. Sanatio autem ab infirmitate
peccati et reliqua: et tangit in hoc quod dicitur: Et
sanauit eos. que quidem sanatio per sacramenta fit:
unde ipsa sunt uiguentia sanitatis: quod christus quasi
uiguentarius proficit: Eccl. xxxvij. vnde et in psal.
dicitur: Qui propicius omnibus iniquitatibus tuis. quantum
ad peccata. qui sanat omnes infirmitates tuas. quan-
tum ad peccata: reliquias. Liberatio autem a morte
tangit in hoc quod dicitur: Et eripuit eos de inter-
itionibus eorum. et quod interitus in morte uolentia sona-
re uideat: ideo cogit ad penalem mortem referri po-
test: quod ratio pene est ut contra uoluntatem sit: sicut ro-
culpe ut sit uoluntaria: et ideo culpa ad infirmitatem re-
ducit pena ad mortem: quod uia ad penam est culpa sic in-
firmitas ad mortem. Non solum autem separatio aie a cor-
pore mors dici potest: sed etiam omnes presentis uitae
penalitates: et ideo pluraliter interitio non nota-
tur: sicut et. ij. Cor. ij. In moribus frequenter. A
morte ergo corruptionis nature eripit uerbum in
carnati per resurrectionem: quod in christo omnes uiui
ficabuntur. et. ij. Cor. xv. Et. xxxij. Uiuent interfe-
cti mei. sed a moribus penalitatis per gloria-
tionem. n. absorpta erit mors per uictoria. ij. Cor. xv.
et de his in psal. dicitur: Qui redimit de interitu ui-
tam tuam. quantum ad primum. qui coronat te in mise-
ricordia. quantum ad secundum. Sic ergo ex uerbis
propositis tria possumus accipere circa hanc quar-
tam librum qui per manibus habet. scilicet materia: quod in eo
agit de sacramentis et de resurrectione et gloria re-
surgentium. Itaque continuationem ad tertium librum: quod in
tertio agebat de missione uerbi in carnes: in hoc
autem libro de effectibus uerbi incarnati: ut quar-
tus respondeat tertio: sicut secundus primo. Itaque di-
uisione istius libri: diuiditur. n. in partes duas: in
prima determinat de sacramentis: in secunda de-
terminat de resurrectione et gloria resurgentium
et. iij. ubi postremo de conditione resurrectionis
et. Itaque prima diuiditur in duas: in prima determi-
nat de sacramentis in generali: in secunda descendit
ad sacramenta noue legis. ij. ubi. Itaque ad sacramen-
ta noue legis et. Prima in duas: in prima dicitur
de quo est intentio: in secunda plequitur: ubi Sacra-
mentum est sacre rei signum. Circa primum duo sa-
cit: primo proponit materia de qua agendum est: se-
cundo ostendit quod de ea primo dicendum sit: ubi De quo
b. quod. et. Sacramentum est. Itaque determinare